

מילים יכולות לפגוע: בריונות ברשת כלפי מורים בישראל

מיכל דולב-כהן

תקציר

המחקר הנוכחי בחן את התופעה של בריונות ברשת כלפי מורים באמצעות דיווחי הקורבנות עצמם ודיווחם של עמיתים למקצוע – מורים אחרים שדיווחו כי היו עדים לפגיעה מקוונת במורים אחרים. 269 מורים מכל רחבי הארץ ענו על שאלונים לדיווח עצמי. ממצאי המחקר מעידים על שכיחות גבוהה של פגיעות מקוונות במורים, כאשר 52% מהמורים שנשאלו העידו כי נפלו קורבן לבריונות ברשת ו-77% מהמורים דיווחו שהיו עדים לפגיעה כזו במורים עמיתים. נוסף על כך, נמצאה מגמה שלפיה מחנכים בחטיבת הביניים נוטים לתאר חשיפה רבה יותר לבריונות ברשת בהשוואה למורים מקצועיים. בכל הנוגע לדיווח על הפגיעות, רק 22.7% מהמורים הצופים מן הצד ו-21.4% מהקורבנות עצמם דיווחו על האירוע לאנשי מקצוע מתאימים. ממצאים אלו מפנים זרקור על תופעה שמתרחשת בשכיחות לא מבוטלת, אך ממעטים לעסוק בה בשטח החינוכי. המאמר דן בהשפעות החינוכיות והייעוציות של הממצאים הן בהיבט של חוויית המורים והן בהשפעות על התלמידים.

מילות מפתח: מורים; בריונות ברשת; קורבנות; צופים מן הצד; דיווח.

רקע תאורטי

בריונות ברשת כלפי מורים

בריונות ברשת מוגדרת פגיעה באחר באמצעים דיגיטליים כמו מחשבים וטלפונים ניידים (Hinduja & Patchin, 2014) ויש לה השפעה חמורה על הקורבן ברמה הרגשית, החברתית והלימודית (Dempsey et al., 2009; Hinduja & Patchin, 2007, 2009; Livingstone et al., 2011). התופעה מעסיקה רבות את הצוותים החינוכיים בבית הספר כיוון שהם פוגשים אותה מדי יום כחלק מהאינטראקציות החברתיות בין התלמידים (ארהרד, 2014) והביטוי שלהן במרחב המקוון (Lapidot-Lefler & Dolev-Cohen, 2014). כדי להתמודד עם התופעה ולהפחית את שכיחותה, נכתבו תוכניות התערבות רבות בארץ ובעולם (Athanasides et al., 2015; Tanrikulu, 2018). עם זה לצד הבריונות בתוך קבוצת השוים, אותו סוג של בריונות שנעשה מאמץ להתמודד איתו, נראה כי ישנה עלייה באירועי פגיעה ברשת המופנים כלפי מורים (Dolev-Cohen & Levkovich, 2020; Kopecký & Szotkowski, 2017; Kyriacou & Zuin, 2016; Memahon et al., 2014), תופעה שזוכה ליחס וגיבוי מערכתי מעטים.

הפגיעות במורים יכולות לבוא לידי ביטוי במסרים טקסטואליים (אישיים או פומביים), בהפצה ושיתוף של תמונות וסרטונים, ביצירת אתרים או פרופילים מזויפים ברשתות החברתיות, בפריצה לחשבון האישי, במעקב ובגנבת זהות שכל מטרתם היא ללעוג למורה ולהשפילו, לאיים, להפחיד ולסחוט (Castile & Harris, 2014; Kopecký & Szotkowski, 2017; Küçükşüleymanoğlu, 2019; Kyriacou & Zuin, 2016; Maguth 2013; Wei & Wang, 2010). זאת ועוד, השימוש הנרחב במכשירים חכמים ובתקשורת דיגיטלית בקרב הצעירים (Maguth 2013; Wei & Wang, 2010), ובעיקר האפליקציות השונות לצילום, הקלטה ועריכה, מאפשר בקלות את מעשה הבריונות המקוונת. מאפייני הבריונות המקוונת, כמו האנונימיות, הנגישות לרשת וקלות הפרסום באתרים שונים, מאפשרים הפצה ויראלית של תכנים פוגעניים במורים (Küçükşüleymanoğlu, 2019; Kyriacou & Zuin, 2016).

עדויות מהשטח באמצעי התקשורת למיניהם, לצד הספרות המחקרית, מעידים כי פגיעה מקוונת במורים נעשית הן בידי תלמידים והן בידי הורים. במחקר שנעשה בארה"ב על בריונות ברשת שמורים חווים אותה מצד הורים לתלמידים, נמצא כי אחד מכל עשרה מורים חווה הטרדה או איום (Foley et al., 2015), ואילו ברפובליקה הציכית דיווחו 21.73% מ-5,136 המורים שמילאו את השאלון כי הם חוו בריונות ברשת, כאשר 34.92% מהפגיעות האלה היו מצד תלמידים (Kopecký & Szotkowski, 2017). בארה"ב, מתוך מדגם של 1,831 מורים, 45% דיווחו כי הוטרו בו במייל ו-38% העידו כי קיבלו הודעות טקסט לא רצויות (Horowitz, 2009), ובדרום אפריקה העידו 27% מהמורים במדגם כי תלמידים הפיצו עליהם שמועות ו-6.6% חוו פגיעה ברשת מצד תלמידים (Woudstra et al., 2018). בישראל, במחקר שנעשה בידי הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) בקרב 2,148 מורים, רק 2% מהמורים דיווחו על חוויות של אלימות ברשת כלפיהם (ברקוביץ' ואחרים, 2017), ואילו על פי מחקר אחר, 19% מהמורים דיווחו כי הם או עמיתיהם חוו פגיעה בידי תלמיד באמצעות הפייסבוק (דגני ודגני, 2012). על אף האמור לעיל, נראה כי שכיחות הפגיעה המקוונת במורים גבוהה יותר בדיווחי הצופים מן הצד מדיווחי המורים עצמם. כך למשל, במחקר גרמני שבחן פגיעות מקוונות במורים, נמצא כי 65% מהנבדקים דיווחו שחבריהם למקצוע נפגעו מבריונות ברשת (Gregory et al., 2012), ובישראל העידו 85% מהמורים כי היו צופים מן הצד באירועים של בריונות תלמידים כלפי מורים במרחב המקוון (לבקוביץ' ודולב-כהן, 2020).

מורים כנפגעים ברשת

ניכר כי התלמידים הצעירים שנוטים להשתמש רבות ביישומי האינטרנט לסוגיהם, מביעים את התסכול שלהם והכעס על קורבנותיהם בלי לחשוב על תוצאות הפגיעה המקוונת במרחב הפיזי (Sabella et al., 2013). הנגישות והזמינות של הפצת התכנים הפוגעניים, מאפשרת למקרבן להפוך את מערך הכוחות המקובל ולפגוע במורה (Vogel-Bauer, 2014); ואכן, מורים קפדניים וחזקים, היו בסבירות גבוהה יותר להפוך לקורבנות לפגיעה (De Wet, 2012). חיזוק לכך נמצא במחקר שבדק בקרב התלמידים את הסיבות לפגיעה במורים ומצא בין השאר את הסיבות האלה: דרישות מוגזמות של המורים (55.7%), חוויה של חוסר הוגנות וקיפוח (48.6%) וחוסר הסכמה עם המורים (41.6%) (Chen & Astor, 2008). עוד מאפיינים שנמצאו קשורים לפגיעה מקוונת במורים

הם תקשורת טובה פחות עם הורי התלמיד וגילו הצעיר של המורה (Foley et al., 2015). עם זה חשוב לציין שבמחקר אחר נמצא כי מורים עם ניסיון רב יותר חוו בריונות ברשת בשכיחות גדולה יותר מצד הורים. הממצא הוסבר בשחיקה שעלולה לגרום לבעיות תקשורת עם התלמידים (Küçüksüleymanoğlu, 2019).

בכל הנוגע לגיל המקרבנים, בריונות ברשת בין תלמידים שכיחה בעיקר בתקופת גיל ההתבגרות (Tokunaga, 2010). ספרות המחקר מראה עלייה בשכיחות הבריונות ככל שגיל התלמידים עולה, ומגיעה לשיאה בגיל ההתבגרות המוקדם (Espelage & Swearer, 2003; Nansel et al., 2001), בתקופת הלימודים בחטיבת הביניים, כאשר בתקופת התיכון ניכרת ירידה בשכיחותה (Frisén et al., 2014; Olenik-Shemesh et al., 2017). עם זה מחקרים אחרים מראים ממצאים אחרים. מחקר שנעשה לאחרונה מצא כי הכיתות ששכיחות הבריונות המקוונת בהן היא הגבוהה ביותר הן ח' ו-י"ב (Eyuboglu et al., 2021) ואילו אייזנקוט וקאשי-רוזנבאום (Aizenkot & Kashy-Rosenbaum, 2019) מצאו כי בישראל קורבנות לבריונות מקוונת גבוהה יותר בקרב בתי ספר יסודיים בהשוואה לחטיבות ביניים, כאשר בתיכון יש דיווח מועט על קורבנות.

כאשר מדובר בבריונות ברשת כלפי מורים ואנשי חינוך, נראה כי שכיחותה פחותה בבית הספר היסודי. במחקר שנעשה בתורכיה, נמצא כי מורים (ללא בחינה מבדלת בין מחנכים למורים מקצועיים) בחטיבת הביניים נפגעו מאירועי אלימות יותר מהמקבילים להם בבית הספר היסודי (Ozdemir, 2012). וכאשר נבחנו פגיעות במרחב המקוון מצד ההורים, נמצא כי מורים המלמדים בחטיבות הביניים ובתיכונים, נמצאו בעלי סבירות גבוהה יותר לחוות הטרדות מקוונות בהשוואה למורים המלמדים בבתי ספר יסודיים (Foley et al., 2015). כאשר מדובר בהבדלים בין פגיעה במחנכים לפגיעה במורים מקצועיים, לא נמצאו מחקרים העוסקים בכך ישירות, אך עם זה מחנכי הכיתה הם אלו שנמצאים באינטראקציה רבה יותר ומורכבת עם התלמידים וההורים (Fisher, 2009), כך שיש מקום לשער שהם אלו שיחוו פגיעה מקוונת יותר ממורים מקצועיים.

הצופים מן הצד

מחקרים מראים כי כאשר מדובר באירועי בריונות, מעל ל-80% מהמקרים נוכחים עדים אך ההתערבות והגשת העזרה נמוכה מ-20% (Nickerson et al., 2008; Padgett & Notar, 2013). נראה כי כדי שהצופה מן הצד יהיה פעיל ויגיש עזרה, עליו להבחין באירוע, לזהות את המצב ככזה שמצריך התערבות, לחוש תחושת אחריות אישית, להאמין ביכולת לסייע ובקבלת ההחלטה לסייע. התלבטות ועצירה בכל אחד מהשלבים תגרום להיעדר הסיוע (Latané & Nida, 1981). זאת ועוד, ככל שקהל הצופים גדול יותר, כך הצופה מהצד ייטה להעברת האחריות לכלל הצופים ולכן בפעמים שבהן רק אדם אחד רואה את האירוע יש סיכוי גבוה יותר שהקורבן יזכה לקבלת עזרה (Druck & Kaplowitz, 2005; Padgett & Notar, 2013; Twemlow et al., 2004). כאשר חומרת האירוע אינה ברורה, יישען הצופה מהצד על תגובות האחרים כדי להגיע להחלטה אם לסייע לקורבן (Fischer et al., 2011; Latané & Nida, 1981). עוד נמצא כי צופים מן הצד אינם מתערבים לטובת הקורבנות עקב החשש להפוך בעצמם למטרה (Druck & Kaplowitz, 2005; Twemlow et al., 2004) וכי צופים מן הצד במרחב המקוון נוטים לדווח על בריונות פחות מצופים מן הצד במרחב

הפיזי (Smith et al., 2008). ייתכן שאחת הסיבות לכך היא חוסר האונים ואי הידיעה כיצד יש להתנהל עם אירועים של בריונות ברשת (לבקוביץ' ודולב-כהן, 2020).

דיווח על הפגיעה המקוונת במורים

מורים שנפגעו מצד תלמידיהם מדווחים על מצוקה רגשית וקושי (דולב-כהן ואחרים, 2020; Moon et al., 2015) וגם על תחושה של חוסר מוגנות, חרדה ורצון להיעדר מהעבודה (Kopecký & Szotkowski, 2017). עם זה ניכר שהם אינם ממהרים לדווח על האירועים להנהלת בית הספר או למשטרה ואחוז גבוה מהם אף סבור שחשיפת המקרה לא תשרת אותם כיוון שהנהלת בית הספר לא תתמוך בהם, אלא תשפוט אותם ותגרום לפיטוריהם (Foley et al., 2015; Kopecký & Szotkowski, 2017). מורים רבים מאמינים שהתערבותם באירועי פגיעה והגשת עזרה לקורבן יביאו להסלמה בפגיעה (Horne et al., 2004). עם זה לבחירה לדווח או שלא, ישנה השפעה על רווחתם הנפשית של הצופים מן הצד, שכן נמצא כי החלטה להתערב לטובת הקורבן קשורה לתחושות טובות, ואילו החלטה שלא להתערב נמצאה קשורה לרגשות שליליים (Witte et al., 2017).

במחקר שנעשה בישראל על מורים הצופים מן הצד באירועי פגיעה בעמיתים למקצוע, נמצא כי רק 29.9% מהאירועים שנצפו דווחו, כאשר דיווח להנהלה היה 44.4% מכלל הדיווחים, ליועצת 39.7%, למורה אחר 33.3% ופעמים רבות הדיווח נעשה למספר גורמים בו בזמן (לבקוביץ' ודולב-כהן, 2020). נראה כי תופעה זו של פגיעה מקוונת בעובדי ציבור שלא מדווחת בהלימה לשכיחותה, קיימת גם במגזרים אחרים בעלי אוריינטציה טיפולית-חינוכית כמו העובדים הסוציאליים (Kagan et al., 2018). ניכר כי אחוזי הדיווח הנמוכים לעומת שכיחות התופעה, נובעים מהקושי מהיפוך מערך הכוחות שמגדיר אותם כקורבנות ומשום שהם מאמינים שעליהם להתמודד עם תוצאות התפקיד בכוחות עצמם (Kagan et al., 2003).

הבריונות המקוונת המופנית כלפי מורים משפיעה על הקורבנות עצמם וגם על עמיתיהם הצופים מן הצד (Gregory et al., 2012), שרואים בסביבת העבודה שלהם תומכת ומוגנת פחות וחושבים שאקלים בית הספר נמוך (Payne et al., 2003). לתחושה זו השפעה על תחושת הרווחה של הצוות החינוכי כולו וגם על סביבת הלמידה של התלמידים. נוסף על כך, בהיעדר דיווח, המורים אינם מצליחים לייצר מודלינג נכון ולכן התלמידים אינם יכולים לחקות התנהגויות חשובות של פנייה לעזרה.

נראה אפוא כי בריונות ברשת כלפי מורים היא תופעה קיימת, אך אינה מדוברת דיה וכיוון שהיא עלולה להשפיע על הרווחה הנפשית של המורה הקורבן וגם על עמיתיו למקצוע, יש צורך למפות אותה ולבחון את אופייה. כיוון שכך, אלה הן מטרות המחקר: 1. לבדוק מהי שכיחות התופעה של בריונות ברשת כלפי מורים על פי דיווח עצמי של מורים קורבנות ושל מורים צופים מן הצד החשופים לפגיעות כלפי מורים עמיתים; 2. לבדוק מהי שכיחות הדיווח על הבריונות המקוונת כלפי הצוות החינוכי הן מצד הקורבנות והן מצד הצופים מן הצד ולמי נעשית הפנייה לעזרה; 3. לבחון את שכיחות הבריונות המקוונת המופנית כלפי מורים לפי גיל הילדים שהם מלמדים (יסודי, חטיבת ביניים ותיכון) ונוסף על כך, לבחון איזו אוכלוסייה חשופה לבריונות ברשת המופנית כלפיה יותר: מורים מקצועיים או מחנכי כיתות.

שיטה

משתתפי המחקר

במחקר הנוכחי השתתפו 269 מורים: 200 נשים (74.3%) ו-69 גברים (25.7%). מתוכם 142 מורים מחנכים (52.8%) ו-127 מורים מקצועיים (47.2%). המורים מלמדים בכיתות היסוד (n = 48, 17.8%), בחטיבת הביניים (n = 59, 21.9%), בתיכון (n = 76, 28.3%), בחטיבת הביניים ובתיכון גם יחד (n = 76, 28.3%), וכן בשילובים שונים אחרים של יסוד, חטיבה ותיכון (n = 10, 3.7%).

משתתפי המחקר גויסו באמצעות שאלון מקוון אנונימי שנתנו סטודנטים לתואר שני בחינוך.

כלים

משתתפי המחקר נתבקשו למלא שלושה שאלונים לדיווח עצמי וכללו גם חלקים לתשובות פתוחות:

שאלון פרטים אישיים ומקצועיים

נבנה לצורך המחקר וכלל פרטים על מגדר הנבדק, תפקיד במערכת החינוך, כיתת הלימוד שהנבדק עובד עימה בבית הספר, שימוש בקבוצת ווטסאפ עם תלמידים והורים בבית הספר.

שאלון הצקה בבריונות ברשת

השאלון מסתמך על שאלון ההצקה של אולביוס (Olweus, 1991) שמשמשים בו רבות במחקרים בארץ (לדוגמה: Wolke & Samara, 2004), ועוסק בסיטואציות של התנהגות פוגענית במרחב המקוון, כמו למשל במאמר של דולב-כהן ולבקוביץ (Dolev-Cohen & Levkovich, 2020). יש בו שלושה תתי-סולמות: הקורבן, המקרבן והצופים מן הצד. במחקר הנוכחי נעשה שימוש בתת-סולם הקורבנות ובתת-סולם הצופה מן הצד. השאלון הותאם בניסוחו למחקר הנוכחי ודן בכל סולם לשבעה פריטים שבהם הנשאלים התבקשו לציין פגיעה בהם ובאנשי חינוך אחרים במרחב המקוון. התשובות מדורגות על פני סולם בן ארבע דרגות בין 1="אף פעם" ל-5="מספר פעמים בשבוע". שאלה לדוגמה בתת-סולם קורבנות: "האם אי פעם צחקו עליך או השפילו אותך באמצעים אלקטרוניים שונים, כמו מכתב בדוא"ל, שיחה במסנג'ר או בחדר צ'אט, התכתבות באתר או בבלוג, ב-SMS או קבוצה ב-WhatsApp?". שאלה לדוגמה בתת סולם צופים מן הצד: "האם ידוע לך על חברה/ה למקצוע שצחקו עליו/עליה או שעבר/ה חוויה של השפלה באמצעים אלקטרוניים שונים, כמו מכתב בדוא"ל, שיחה במסנג'ר או בחדר צ'אט, התכתבות באתר או בבלוג, ב-SMS או קבוצה ב-WhatsApp?". במחקר הנוכחי העקיבות הפנימית הייתה $\alpha = .83$. לקורבנות לבריונות ברשת ו- $\alpha = .88$ לצופים מן הצד לבריונות ברשת כלפי אנשי חינוך.

שאלון פתוח לתיאור חוויית הפגיעה מקוונת

השאלון כלל שאלות פתוחות המזמינות את הנבדק לתאר חוויה של פגיעה מקוונת בו עצמו או כאיש חינוך המתאר פגיעה מקוונת בעמית למקצוע.

הליך

את משתתפי המחקר גייסו סטודנטים לתואר שני בחינוך בזמן שהפיצו את הקישור לשאלונים המקוונים. לפני מילוי השאלונים, הוצגה לפני המשתתפים הערה על כך שהמחקר נעשה במסגרת אקדמית וצוינה כתובת דוא"ל לצורך שאילת שאלות. כמו כן הובהר כי השאלונים אנונימיים, ואין כל יכולת לזהות את המשתתפים. למשתתפים הובהר שלא יאספו עליהם נתונים אישיים וכל המידע יוצג בדרך קבוצתית ושהם רשאים לפרוש בכל שלב.

סוגיות אתיות

למשתתפי המחקר הובטחה שמירה על סודיות מלאה וחסיון מלא של כל סוגי המידע שנאסף. כל הממצאים הוצגו ברמה קבוצתית ולא אישית. המשתתפים התנדבו למחקר מרצונם החופשי, וקיבלו מידע כללי על נושא המחקר. המשתתפים קיבלו את פרטי החוקרת והזמנה לפנייה לצורך קבלת פרטים נוספים או עותק של התוצאות לפי הסטנדרטים האתיים המקובלים.

ניתוח הנתונים

תוארו עדות וקורבנות לבריונות ברשת באמצעות שכיחויות של תשובות חיוביות בכלליות, ובאמצעות שכיחויות של תשובות המראות היארעות של לפחות פעמים מספר בחודש. חושבו אחוזים בעבור זהות הפוגעים ובעבור דיווח לגורמי סמכות מתוך סך כול תיאורי העדות והקורבנות. חושבו ציונים כוללים בעבור עדות וקורבנות לבריונות ברשת מתוך ממוצעי הפריטים. הבדלים בציונים אלו בין עדות לבין קורבנות חושבו בעזרת Wilcoxon Test שהוא א-פרמטרי, על סמך התפלגות המשתנים. הבדלים לפי מין המורה ותפקיד (מורה מחנך/מקצועי) חושבו באמצעות מבחן א-פרמטרי Mann-Whitney U Test. הבדלים לפי שכבת גיל (יסודי/חטיבה/תיכון) חושבו באמצעות מבחן א-פרמטרי Kruskal-Wallis Test. נוסף על כך, חושבו הבדלים לפי תפקיד בתוך כל שכבת גיל באמצעות Mann-Whitney U Test.

ממצאים

ממצאים תיאוריים

לוח 1 מציג את התפלגות התיאורים של עדות לבריונות ברשת וחוויה של בריונות ברשת בקרב מורים. בסך הכול תיארו 207 מורים מכלל המדגם (77.0%) כי היו עדים לבריונות ברשת שהופנתה כלפי עמיתיהם למקצוע (בטווח שבין "לעיתים נדירות" ועד "מספר פעמים בשבוע"), ו-140 מורים (52.0%) תיארו כי היו בעצמם קורבנות לבריונות ברשת (בטווח שבין "לעיתים נדירות" ועד "מספר פעמים בשבוע"). מן הלוח אפשר לראות כי

כ-60% מן המורים תיארו עדות להטרדה/איום/פגיעה רגשית מקוונת בעמית למקצוע, וכן עדות להפיגעות מהשתתפות בקבוצות ווטסאפ המכילות תלמידים או הורים (בטווח שבין "לעיתים נדירות" ועד "מספר פעמים בשבוע"). כ-50% מן המורים תיארו כי היו עדים ללעג, השפלה, הוצאת שם רע ופגיעה רגשית בעמיתיהם למקצוע באמצעים מקוונים, ואילו כרבע מן המורים תיארו כי היו עדים לשימוש באינטרנט לצורך התנהגות פוגענית או פתיחה של חשבון אינטרנטי מזויף. כ-10% מן המורים תיארו כי היו עדים לתופעות אלו לפחות פעמים מספר בחודש, ואחרים תיארו אותן כמתרחשות לעיתים רחוקות.

אחוז נמוך יותר של מורים, אם כי לא מבוטל, תיארו הפיגעות מקוונת אישית. כ-25% מן המורים תיארו כי היו קורבנות להטרדה/איום/פגיעה רגשית מקוונת, פגיעה בעת השתתפות באתר או פורום ופגיעה בעת השתתפות בקבוצת הוטסאפ הכיתתית (בטווח שבין "לעיתים נדירות" ועד "מספר פעמים בשבוע"). כ-20% תיארו כי היו קורבנות ללעג, השפלה או הוצאת שם רע, וכ-15% כי נעשה שימוש באינטרנט לצורך פגיעה בהם, פתיחה של חשבון אינטרנטי מזויף, או פגיעה בעת השתתפות בקבוצת ווטסאפ עם ההורים. עם זה רוב המורים תיארו כי חוו אירועים אלו לעיתים רחוקות.

לוח 1: התפלגות התיאורים של עדות לבריאות ברשת וחוויה של בריאות ברשת

בקרוב מורים (N = 269)

קורבנות לבריאות			עדות לבריאות			
כך, לפחות כמה פעמים בחודש	N (%) סה"כ	לא	כך, לפחות כמה פעמים בחודש	N (%) סה"כ	לא	
2 (0.7)	68 (25.3)	201 (74.7)	25 (9.3)	160 (59.5)	109 (40.5)	הטרדה או איום, פגיעה רגשית שהגיעה באמצעי מקוון
4 (1.5)	50 (18.6)	219 (81.4)	9 (3.3)	130 (48.3)	139 (51.7)	לעג, השפלה באמצעי מקוון
1 (0.4)	52 (19.3)	217 (80.7)	20 (7.4)	138 (51.3)	131 (48.7)	הוצאת שם רע באמצעי מקוון
7 (2.6)	42 (15.6)	227 (84.4)	7 (2.6)	68 (25.3)	201 (74.7)	שימוש באינטרנט להתנהגות פוגענית, פתיחה של חשבון אינטרנטי מזויף
10 (3.7)	67 (24.9)	202 (75.1)	19 (7.1)	148 (55.0)	121 (45.0)	פגיעה רגשית באמצעי מקוון אחר, או בעת השתתפות באתר או פורום
6 (2.2)	64 (23.8)	205 (76.2)	32 (11.9)	165 (61.3)	104 (38.7)	פגיעה משיחה בווטסאפ הכיתתי
5 (1.9)	40 (14.9)	229 (85.1)	32 (11.9)	159 (59.1)	110 (40.9)	פגיעה משיחה בווטסאפ הורים

נוסף על השאלות הסגורות, נשאלו המורים על אירועי הפגיעה המקוונת שחוו בעצמם או כצופים מן הצד. בין התשובות שניתנו היו התיאורים האלה:

הפיצו סרטון שצולם ללא ידיעתי בכיתה והיה דיון עליו בקבוצת הורים.

הודעות פוגעניות ומשפילות כלפיי כמורה חדש.

איומים כמו אני אמרר לך את החיים.

כתבו לי בצורה משפילה ואף מאיימת.
 תלמיד העלה תמונות של כמה מורים מטיול שנתי וכתב הערות פוגעניות.
 פתחו עליי קבוצה בפייסבוק עם שם פוגע.
 תלמידים נכנסו לכתובת מייל של אחד מעמיתיי ושלחו ממנה דואר בשמו למורים
 אחרים.

תלמיד הזדהה בשם מורה על ידי אפליקציה ושלח הודעות נאצה לאחרים.
 כאשר תוארה עדות לבריונות ברשת, נרשמה בכמחצית מן המקרים זהות הפוגעים
 ($n = 105, 50.7\%$). אלה היו הפוגעים: תלמיד מן הכיתה של המורה הצופה
 ($n = 31, 15.0\%$), תלמיד מן הכיתה של המורה הנפגע ($n = 29, 14.0\%$), תלמיד אחר
 ($n = 37, 17.9\%$), הורה ($n = 24, 11.6\%$), אדם לא מוכר ($n = 15, 7.2\%$). כאשר תוארה
 קורבנות אישית לבריונות ברשת, נרשמה בכרבע מן המקרים זהות הפוגעים
 ($n = 36, 25.7\%$). אלה היו הפוגעים: תלמיד מן הכיתה של המורה הנפגע ($n = 16, 11.4\%$),
 תלמיד אחר ($n = 8, 5.7\%$), הורה ($n = 14, 10.0\%$), אדם לא מוכר ($n = 5, 3.6\%$).

בכל הנוגע לדיווח, 47 מורים דיווחו לגורמי סמכות כי היו עדים לבריונות ברשת – 22.7%
 מתוך 207 מורים שתיארו כי היו עדים לאירועים. פעמים רבות התבצע הדיווח לכמה בעלי
 סמכות בו בזמן: 30 מורים דיווחו למנהל (14.5%), 22 מורים דיווחו ליועצת (10.6%),
 2 מורים דיווחו למפקח (1.0%), ו-13 מורים דיווחו למורה אחר (6.3%). 30 מורים דיווחו
 לבעלי סמכות כי היו קורבנות לבריונות ברשת – 21.4% מתוך 140 מורים שתיארו כי היו
 קורבנות לבריונות זו. פעמים רבות התבצע הדיווח לכמה בעלי סמכות בו בזמן: 17 מורים
 דיווחו למנהל (12.1%), 10 מורים דיווחו ליועצת (7.1%), 3 מורים דיווחו למפקח (2.1%),
 3 מורים דיווחו למשרה (2.1%), ו-6 מורים דיווחו למורה אחר (4.3%).
 בחלק של השאלות הפתוחות דנו הנבדקים בסוגיה זו. מתוך הטקסטים עלו קולות של
 אי-דיווח כדי להשתיק את האירוע:

הדברים עוברים מהר מאוד מאחד לשני, אווירה מעט רכלנית כזו ולא היה מתאים
 לי שיתחילו דיבורים או שמועות. הרגשתי באותו הרגע שבה לי לשים את זה
 מאחוריי...

התביישתי שמצאתי את עצמי במקום הזה. העדפתי לא לדבר.

ושל חוסר גיבוי מצד המערכת:

היועצת שפניתי אליה די נפנפנה אותי, זאת הייתה התחושה שלי. היא אפילו לא
 חזרה אליי אחרי זה לשאול אותי מה קרה, אם הסתדרתי.

המנהלת פחדה מההורים ולא נתנה לי גיבוי.

משרד החינוך היה נגדנו. עד היום אני פגועה ממשרד החינוך.

לעומת אחרים שדיווחו וחוו תמיכה מצד המערכת:

המנהלת תמכה בי במיליון אחוז בעניין הזה.

המפקחת הייתה איתי לאורך כל הדרך ונלחמה עליי.

הבדלים בין עדות לבריאות ובין קורבנות לבריאות

מלוח 1 לעיל ניכר כי אחוז החשיפה לעדות לבריאות ברשת גבוה מאחוז החשיפה של קורבנות לבריאות. לוח 2 מציג ממוצעים וסטיות תקן בעבור עדות לבריאות ברשת וחוויה של בריאות ברשת. מן הממוצעים (בטווח 1-5) אפשר לזהות כי רמת החשיפה לבריאות ברשת, עדות וקורבנות, אינה גבוהה, אך חשיפה כשהיא לעצמה קיימת. כלל ההבדלים (Mann-Whitney U Test) מובהקים ומלמדים כי תיאור העדות לבריאות ברשת שכיחה יותר מהחוויה האישית של בריאות ברשת.

לוח 2: ממוצעים וסטיות תקן בעבור עדות לבריאות ברשת וחוויה של בריאות

ברשת בקרב מורים (N = 269)

הבדל Z	קורבנות לבריאות (SD)	M	עדות לבריאות (SD)	M	
11.22***	(0.33)	1.23	(0.50)	1.61	ציון כולל
9.02***	(0.46)	1.26	(0.71)	1.71	הטרדה או איום, פגיעה רגשית שהגיעה באמצעי מקוון
7.77***	(0.46)	1.21	(0.59)	1.53	לעג, השפלה באמצעי מקוון
8.89***	(0.41)	1.19	(0.67)	1.60	הוצאת שם רע באמצעי מקוון
2.54*	(0.49)	1.19	(0.52)	1.28	שימוש באינטרנט להתנהגות פוגענית, פתיחה של חשבון אינטרנטי מזויף
7.21***	(0.55)	1.29	(0.62)	1.62	פגיעה רגשית באמצעי מקוון אחר, או בעת השתתפות באתר או פורום
9.45***	(0.51)	1.26	(0.73)	1.77	פגיעה משיחה בווטסאפ הכיתתי
9.71***	(0.48)	1.18	(0.76)	1.75	פגיעה משיחה בווטסאפ הורים

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

טווח 1-5.

הבדלים לפי מין, תפקיד (מורה מחנך/מקצועי) ושכבת גיל (יסודי/חטיבה/תיכון)

לוח 3 מציג ממוצעים וסטיות תקן בעבור עדות לבריאות ברשת וחוויה של בריאות ברשת, לפי מין המורה, תפקיד ושכבת גיל. על סמך ההתפלגויות חושבו ההבדלים בעזרת Mann-Whitney U Test בעבור מין ותפקיד, ובעזרת Kruskal-Wallis Test בעבור שכבת גיל. שכבת גיל הוגדרה: א. יסודי; ב. חטיבת ביניים; ג. תיכון/תיכון וחטיבת ביניים (10 מורים המלמדים בשילובי שכבות גיל אחרות לא נכללו). מן הממצאים עולה כי לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המורים השונות לפי הגדרות אלו.

לוח 3: ממוצעים, סטיות תקן והבדלים בעדות לבריאות ברשת וחוויה של בריאות

ברשת בקרב מורים (N = 269)

קורבנות לבריאות M (SD)	עדות לבריאות (SD)	ציון כולל:		
(0.33)	1.24	(0.46)	1.55	גברים (n = 69)
(0.34)	1.23	(0.51)	1.63	נשים (n = 200)
0.35		0.85		הבדל Z
(0.35)	1.25	(0.52)	1.64	מורה מחנך (n = 142)
(0.32)	1.21	(0.48)	1.57	מורה מקצועי (n = 127)
0.82		1.00		הבדל Z
(0.25)	1.18	(0.49)	1.64	שכבת גיל: יסודי (n = 48)
(0.44)	1.27	(0.58)	1.70	חטיבת ביניים (n = 59)
(0.31)	1.23	(0.46)	1.56	תיכון (n = 152)
0.37		1.74		הבדל $\chi^2(2)$

טווח 1-5.

לוח 4 מציג ממוצעים וסטיות תקן בעבור עדות לבריונות ברשת וחוויה של בריונות ברשת, לפי תפקיד המורה ושכבת גיל. מן הממצאים בלוח עולה כי בשכבת הגיל הצעירה ובתיכון דומים הממוצעים בין המורים המחנכים ובין המורים המקצועיים. לא נמצא הבדל מובהק ביניהם. יש מקום לראות כי בחטיבת הביניים הממוצעים בקרב מורים מחנכים גבוהים ממורים מקצועיים בעניין עדות וקורבנות כאחד. בעדות לבריונות נמצא הבדל זה מובהק ($Z = 2.23, p = .026$), ואילו בקורבנות נמצא הבדל גבולי ($Z = 1.77, p = .076$). כלומר נמצאה מגמה שלפיה מורים מחנכים בחטיבת הביניים נוטים לתאר חשיפה רבה לבריונות ברשת יותר ממורים מקצועיים.

לוח 4: ממוצעים, סטיות תקן והבדלים בעבור עדות לבריונות ברשת וחוויה של בריונות ברשת לפי תפקיד המורה ושכבת גיל ($N = 259$)

ציון כולל:	עדות לבריונות			קורבנות לבריונות		
	M	(n)	(SD)	M	(n)	(SD)
	מורה מחנך	מורה מקצועי	הבדל Z	מורה מחנך	מורה מקצועי	הבדל Z
יסודי	1.62 (0.50)	1.70 (0.46)	0.79	1.16 (0.23)	1.26 (0.31)	1.13
	(n = 38)	(n = 10)		(n = 38)	(n = 10)	
חטיבת ביניים	1.86 (0.65)	1.53 (0.48)	2.23*	1.40 (0.55)	1.13 (0.26)	1.77
	(n = 31)	(n = 28)		(n = 31)	(n = 28)	
תיכון	1.57 (0.44)	1.58 (0.48)	0.01	1.23 (0.28)	1.22 (0.33)	0.76
	(n = 70)	(n = 82)		(n = 70)	(n = 82)	

* $p < .05$

דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי בחן את התופעה של בריונות ברשת כלפי אנשי חינוך בישראל הן מדיווחי הנפגעים והן מדיווחי אנשי החינוך המשמשים צופים מן הצד באירועי פגיעה מקוונת בעמיתיהם, תוך בחינת תפקיד המורה (מורה מקצועי או מחנך כיתה) וגיל התלמידים שהוא מלמד אותם (יסודי, חטיבת ביניים או תיכון). ממצאי המחקר חושפים תמונה קשה של מורים הנפגעים במרחב המקוון בשכיחות גבוהה, כאשר 52% מהמורים שהשתתפו העידו כי היו קורבנות לבריונות ברשת ו-77% דיווחו היו עדים לבריונות ברשת שהופנתה כלפי עמיתיהם למקצוע. ממצא זה נמצא בהלימה למחקרים אחרים שנעשו בארץ ובעולם ומעידים על אחוזי פגיעה גבוהים במרחב המקוון בקרב מורים בין קורבנות (Foley et al., 2015; Kopecký & Szotkowski, 2017) ובין כצופים מן הצד (לבקוביץ' ודולב-כהן, 2020). הפער שבין שכיחות הדיווח של הקורבנות לדיווחם של הצופים מן הצד יכול לנבוע ממאפייני הפגיעה המקוונת, המאפשרת חשיפה המונית לאירוע יחיד באמצעות הפצה חוזרת ונשנית או באמצעות פרסום באתר והפצת הקישור אליו. זאת ועוד, נראה שבמרחב המקוון לא תמיד הקורבן חשוף לפגיעה, גם אם היא ויראלית, ובמיוחד כאשר מדובר במורה, אשר לא בהכרח חבר של תלמידיו ברשתות חברתיות או לא שייך לקבוצות הוואטסאפ, שבהן מופצות התמונות או הרכילות (De Wet & Jacobs, 2006; Kopecký & Szotkowski, 2017; Woudstra et al, 2018), כך שתיתכן פגיעה מקוונת במורה אשר הוא כקורבן אינו מודע אליה. סיבה נוספת שיכולה להסביר את הפער היא שלא תמיד הקורבן לבריונות ברשת חווה אותה כפוגענית. היעדר קשר העין והרמיזים הוויזואליים מותירים את הקורבן מבולבל (Lapidot-Lefler & Dolev-Cohen, 2015). ואכן, במחקר שנערך באקדמיה, ובו 33.8% מהמרצים המשיבים העידו כי הם נפגעו ברשת מסטודנטים, ואילו

4.4% לא היו בטוחים על היותם קורבנות (Minor et al., 2013). ייתכן שלצופים מן הצד שאינם מעורבים רגשית, קל להגדיר את האירוע בריונות יותר מהקורבנות עצמם – המורים, והודאה במעורבותם עלולה להתפרש ככישלונם (Kopecký & Szotkowski, 2017). חוסר הבהירות והקושי בהגדרת האירוע כפוגעני גורמים לכך שהדיווח עליו נמוך, כך שעל אף השכיחות הגבוהה של התופעה, ממצאי המחקר מעידים על אחוזים נמוכים מאוד של מורים שדיווחו על החוויה שעברו (21.4% מהקורבנות) או היו עדים לה (22.7% מהמורים שדיווחו כי היו צופים מן הצד באירועי פגיעה מקוונת במורים). נתונים אלו מצביעים על מגמה כללית של מיעוט דיווח על אירועי פגיעה מקוונת (Kyeong-Ju Seo et al., 2016; Patterson et al., 2017), אך מפנים זרקור לתופעה מהיבט שונה. במחקר הנוכחי, כמו במחקרים אחרים מרחבי העולם, נראה כי מורים רבים שאינם מדווחים על פגיעה בהם, חוששים שהדיווח ימשוך תשומת לב שלילית ושהם לא יקבלו מענה וסיוע מצד הנהלת בית הספר והמשטרה (NASUWT, 2014; Kopecký & Szotkowski, 2017). ממצא זה בעייתי במיוחד כיוון שהמורים הם אותה אוכלוסייה שאמורה לשמש דוגמה לצעירים וכאשר הם בוחרים שלא לפנות לעזרה, הם משמרים ומנרמלים את תחושת חוסר האונים בקרב הנפגעים ואינם מייצגים מודל של דיווח, אותו מודל שיאפשר תמיכה בקורבנות הצעירים.

במחקר הנוכחי נמצאה מגמה שלפיה מחנכים בחטיבת הביניים נוטים לתאר חשיפה רבה יותר לבריונות ברשת ממורים מקצועיים. ממצא זה נתמך במחקרים אחרים המעידים על כך שבחטיבות הביניים שכיחות האלימות כלפי מורים גבוהה יותר (Ozdemir, 2012). נוסף על כך, מחנכי כיתות נמצאים באינטראקציה רבה יותר עם התלמידים, כך שסביר שרמות החיכוך ביניהם גבוהות יותר (Kauppi & Pörhölä, 2012) והשלכת התסכולים והכעסים על המחנכים, בחסות הריחוק שמייצר האינטרנט בין הקורבן למקרבן (Suler, 2004), עלולה להביא לידי בריונות כלפי מחנך הכיתה (Küçükşüleymanoglu, 2019).

לסיכום, נראה כי האינטרנט שמזמן תקשורת זמינה ונוחה בין המורים לתלמידים וההורים, עלול לייצר סביבה נוחה לבריונות כלפי אנשי חינוך ועל אף שהתופעה פחות מדוברת ונחקרת בהשוואה לבריונות ברשת בין תלמידים, יש להפנות אליה זרקור ולבחון אותה לעומק מכל מיני צדדים כדי להכיר בה ולהתמודד איתה בדרך מיטבית.

תרומת המחקר לשדה החינוכי ייעוצי

הבריונות המקוונת המופנית כלפי מורים מייצרת אתגר חינוכי למסגרות בית ספריות. אומנם הפגיעה מופנית כלפי הקורבן, אך למעשה גם עמיתיו למקצוע העדים לבריונות, חווים פגיעה משנית כאשר סביבת העבודה שלהם נפגעת והם, כמו כל צופה מן הצד, עלולים לחוות תחושות של חוסר מוגנות בסביבת העבודה שלהם וחשש מפגיעה בהם (Dolev-Cohen & Levkovich, 2020; Kyeong-seo et al., 2016). זאת ועוד, משתתפי המחקר הנוכחי, הן הקורבנות והן הצופים מן הצד, העידו על דיווח נמוך לבעלי סמכות שיטפלו בעניין. נראה שתחושת הבושה וחוסר האונים משפיעה על אחוזי הדיווח, כמו הצורך להמשיך בשגרה. חוסר הדיווח משאיר את הקורבן בתחושה של פגיעות וחוסר הגנה במקום עבודתו, דבר שמעיב על האקלים הבית ספרי בכלל ועל האקלים הכיתתי בפרט. על המורה הפגוע להמשיך ולפגוש את המקרבנים ולדאוג לרווחתם ולהצלחתם. נראה כי כדי להתמודד עם התופעה כהלכה, יש להכיר בקיומה ולייצר תוכניות התערבות

מתאימות שירחיבו את השיח בנושא הבריונות המקוונת גם מעבר לפגיעה בתוך קבוצת השווים. אמפתיה כלפי האחר, תפיסת המקרבנים הצעירים את המורה כאחר שלם בעל רגשות וצרכים שיש לכבדו, תביא לידי חינוך הוליסטי שלם יותר ונכון יותר ותביא להפנמה נכונה יותר של תוכניות מניעה בנושא הבריונות המקוונת. זאת ועוד, הורים רבים שותפים גם הם לפגיעה המקוונת במורים (דולב-כהן ואחרים, 2020). יש מקום לייצר תוכניות המשלבות גם את ההורים וגם מעודדות את הצופים מן הצד בקרב התלמידים וההורים – הן הצעירים והן המבוגרים, לדווח על אירועי הבריונות ולייצר רשת תמיכה לקורבן באשר הוא. לצד זאת, מדיניות בית ספרית ברורה ותמיכה במורים שנפלו קורבן לבריונות ברשת, תעודד דיווח ותאפשר תמיכה במורה, לצד טיפול הולם במקרבנים. כאן על היועצת החינוכית ליזום מניעה בקרב התלמידים וההורים ולקדם אווירה תומכת ובטוחה בעבור הצוות החינוכי, ממש כשם שהוא אמון על תוכניות המניעה בתחום הבריונות ברשת בין התלמידים; נוסף על כך, עליו לייצר פעילות מערכתית מכוונת פרט בעבור המורה שנפגע מבריונות ברשת. מצג שבו המורה הנפגע מקבל תמיכה הוליסטית, יזמן את הקורבנות וגם את הצופים מן הצד לדווח ולזכות בתמיכה שהם ראויים לה.

מגבלות המחקר והצעות למחקרי המשך

במחקר הנוכחי נעשה שימוש בדגימת נוחות שאינה בהכרח מייצגת את כל אוכלוסיית המורים בארץ. נוסף על כך, על השאלונים המקוונים ענו יותר נשים מגברים (200 נשים לעומת 69 גברים בלבד). כיוון שכך, יש מקום לבחון את התופעה בהיקף רחב ובדגימה מייצגת. נוסף על כך, המחקר הנוכחי עוסק בחברה הישראלית כמקשה אחת, אך ייתכן שבמגזרים אחרים התופעה באה לידי ביטוי בדרך אחרת ולכן יש לחקור אותה לעומק, בייצוג הולם לכל פלחי האוכלוסייה על המגזרים המגוונים. זאת ועוד, המחקר הנוכחי נוגע בסוגיית הדיווח, הן של הצופים מן הצד והן של הקורבנות עצמם. כיוון שמדובר באוכלוסייה שמשמשת מודל לחיקוי, יש מקום לבחון את הסיבות לדיווח כדי לייצר תוכניות התערבות מתאימות שיעודדו מודל של דיווח ושמירה על אנשי החינוך הנפגעים, הן כקורבנות והן כצופים מן הצד הנפגעים מעצם כך שזיהו את עמיתיהם נפגעים והם חווים טראומטיזציה משנית.

בבחינת התופעה יש לבחון את אירועי הפגיעה המקוונת במורים ואת הטיפול בהם בדרך הוליסטית מנקודת המבט של המורים עצמם, התלמידים, המורים והמנהלים. מחקר מסוג זה יאפשר הבנה מעמיקה של היבטים מגוונים של הפגיעה.

רשימת מקורות

- ארהרד, ר' (2014). **ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות**. מכון מופ"ת.
- ברקוביץ', ר', צפריר, ש' ואנוש, ג' (2017). חשופים בצריח: אלימות כלפי מורים בבית הספר. **רבעון לחקר ארגונים וניהול המשאב האנושי**, 2(1), 7-30.
- דגני, א' ודגני, ר' (2012). **אלימות כלפי מורים, היקף התופעה ודרכים להתמודדות**.
- דולב-כהן, מ', יונה כהן, מ' ואולריך, א' (2020). כבר לא בארבע עיניים: חוויותיהן של מורות שנפגעו מהורים באמצעות וואטסאפ. **הייעוץ החינוכי**, כב, 165-182.

- לבקוביץ, ע' ודולב-כהן, מ' (2020). מורים עדים לבריונות פיזית ומקוונת של תלמידים כלפי עמיתיהם למקצוע. **רב-גוונים: מחקר ושיח**, 19, 17-25.
- Aizenkot, D., & Kashy-Rosenbaum, G. (2019). Cyberbullying victimization in WhatsApp classmate groups among Israeli elementary, middle, and high school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(15-16), 8498-8519. <https://doi.org/10.1177/0886260519842860>
- Athanasiades, C., Kamariotis, H., Psalti, A., Baldry, A. C., & Sorrentino, A. (2015). Internet use and cyberbullying among adolescent students in Greece: The "Tabby" project. *Hellenic Journal of Psychology*, 12(1), 14-39.
- Castile, H., & Harris, S. (2014). Cyberbullying: An exploration of secondary school administrators' experiences with cyberbullying incidents in Louisiana. *Education Leadership Review*, 15(1), 52-66.
- Chen, J.-K., & Astor, R. A. (2008). Students' reports of violence against teachers in Taiwanese schools. *Journal of School Violence*, 8(1), 2-17. <https://doi.org/10.1080/15388220802067680>
- De Wet, C. (2012). Risk factors for educator-targeted bullying: A social-ecological perspective. *Journal of Psychology in Africa*, 22(2), 239-243. <https://doi.org/10.1080/14330237.2012.10820523>
- De Wet, N. C., & Jacobs, L. (2006). Educator-targeted bullying: Fact or fallacy? *Acta Criminologica: Southern African Journal of Criminology & Victimology*, 19(2), 53-73.
- Dempsey, A. G., Sulkowski, M. L., Nichols, R., & Storch, E. A. (2009). Differences between peer victimization in cyber and physical settings and associated psychosocial adjustment in early adolescence. *Psychology in the Schools*, 46(10), 962-972. <https://doi.org/10.1002/pits.20437>
- Dolev-Cohen, M., & Levkovich, I. (2020). Teachers' responses to face-to-face and cyberbullying of colleagues by others in Israeli schools. *International Journal of School & Educational Psychology*. <https://doi.org/10.1080/21683603.2020.1772159>
- Druck, K., & Kaplowitz, M. (2005). Setting up a no-bully zone. *Virginia Journal of Education*, 98(4), 6-10.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? [Mini-series]. *School Psychology Review*, 32(3), 365-383. <https://doi.org/10.1080/02796015.2003.12086206>

- Eyuboglu, M., Eyuboglu, D., Pala, S. C., Otkar, D., Demirtas, Z., Arslantas, D., & Unsal, A. (2021). Traditional school bullying and cyberbullying: Prevalence, the effect on mental health problems and self-harm behavior. *Psychiatry Research, 297*. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113730>
- Fischer, P., Krueger, J. I., Greitemeyer, T., Vogrincic, C., Kastenmüller, A., Frey, D., Heene, M., Wicher, M., & Kainbacher, M. (2011). The bystander-effect: A meta-analytic review on bystander intervention in dangerous and non-dangerous emergencies. *Psychological Bulletin, 137*(4), 517-537. <https://doi.org/10.1037/a0023304>
- Fisher, Y. (2009). Defining parental involvement: The Israeli case. *US-China Education Review, 6*(11) (Serial No. 60), 33-45.
- Foley, C., May, D. C., Blevins, K. R., & Akers, J. (2015). An exploratory analysis of cyber-harassment of K-12 teachers by parents in public school settings. *Educational Policy, 29*(6), 879-902. <https://doi.org/10.1177/0895904814550071>
- Frisén, A., Berne, S., & Lunde, C. (2014). Cybervictimization and body esteem: Experiences of Swedish children and adolescents. *European Journal of Developmental Psychology, 11*(3), 331-343. <https://doi.org/10.1080/17405629.2013.825604>
- Gregory, A., Cornell, D., & Fan, X. (2012). Teacher safety and authoritative school climate in high schools. *American Journal of Education, 118*(4), 401-425. <https://doi.org/10.1086/666362>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence, 6*(3), 89-112. https://doi.org/10.1300/J202v06n03_06
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Corwin Press.
- Horne, A. M., Orpinas, P., Newman-Carlson, D., & Bartolomucci, C. L. (2004). Elementary school bully busters program: Understanding why children bully and what to do about it. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (Eds.), *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (pp. 297-325). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Horowitz, M. (2009). Educator experiences with and reactions to uncomfortable and distracting e-mails [Doctoral dissertation, University of Pennsylvania]. ProQuest Dissertations Publishing (AAI3374188).

- Kagan, M., Orkibi, E., & Zychlinski, E. (2018). 'Wicked', 'deceptive', and 'blood sucking': Cyberbullying against social workers in Israel as claims-making activity. *Qualitative Social Work*, 17(6), 778-794. <https://doi.org/10.1177/1473325017694952>
- Kauppi, T., & Pörhölä, M. (2012). School teachers bullied by their students: Teachers' attributions and how they share their experiences. *Teaching and Teacher Education*, 28(7), 1059-1068. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2012.05.009>
- Kopecký, K., & Sztokowski, R. (2017). Specifics of cyberbullying of teachers in Czech schools – A national research. *Informatics in Education*, 16(1), 103-119. <https://doi.org/10.15388/infedu.2017.06>
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2019). Cyberbullying among secondary school teachers by parents. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 8(1), 151-157. <https://doi.org/10.11591/ijere.v8i1.16549>
- Kyeong-Ju Seo, K., Tunngley, J., Warner, Z., & Buening, J. (2016). An insight into student perceptions of cyberbullying. *American Journal of Distance Education*, 30(1), 39-47. <https://doi.org/10.1080/08923647.2016.1121747>
- Kyriacou, C., & Zuin, A. (2016). Cyberbullying of teachers by students on YouTube: Challenging the image of teacher authority in the digital age. *Research Papers in Education*, 31(3), 255-273. <https://doi.org/10.1080/02671522.2015.1037337>
- Lapidot-Lefler, N., & Dolev-Cohen, M. (2014). Differences in social skills among cyberbullies, Cybervictims, cyberbystanders, and those not involved in cyberbullying. *Journal of Child and Adolescent Behavior*, 2(4). <https://doi.org/10.4172/2375-4494.1000149>
- Lapidot-Lefler, N., & Dolev-Cohen, M. (2015). Comparing cyberbullying and school bullying among school students: Prevalence, gender, and grade level differences. *Social Psychology of Education*, 18(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s11218-014-9280-8>
- Latané, B., & Nida, S. (1981). Ten years of research on group size and helping. *Psychological Bulletin*, 89(2), 308-324. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.89.2.308>
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online.

- Maguth, B. M. (2013). The educative potential of cell phones in the social studies classroom. *The Social Studies, 104*(2), 87-91. <https://doi.org/10.1080/00377996.2012.655347>
- McMahon, S. D., Martinez, A., Espelage, D. L., Rose, C. A., Reddy, L. A., Lane, K. L., Anderman, E. M., Reynolds, C. R., Jones, A., & Brown, V. (2014). Violence directed against teachers: Results from a national survey. *Psychology in the Schools, 51*(7), 753-766. <https://doi.org/10.1002/pits.21777>
- Minor, M. A., Smith, G. S., & Brashen, H. (2013). Cyberbullying in higher education. *Journal of Educational Research and Practice, 3*(1), 15-29. <https://doi.org/10.5590/JERAP.2013.03.1.02>
- Moon, B., Morash, M., Jang, J. O., & Jeong, S. (2015). Violence against teachers in south Korea: Negative consequences and factors leading to emotional distress. *Violence and Victims, 30*(2), 279-292. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.vv-d-13-00184>
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association (JAMA), 285*(16), 2094-2100. <https://doi.org/10.1001/jama.285.16.2094>
- NASUWT. (2012, April 8). *Pupils using social media to bully teachers*. <https://nasuwtny.wordpress.com/2012/04/08/pupils-using-social-media-to-bully-teachers/>
- Nickerson, A. B., Mele, D., & Princiotta, D. (2008). Attachment and empathy as predictors of roles as defenders or outsiders in bullying interactions. *Journal of School Psychology, 46*(6), 687-703. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2008.06.002>
- Olenik-Shemesh, D., Heiman, T., & Eden, S. (2017). Bystanders' behavior in cyberbullying episodes: Active and passive patterns in the context of personal-socio-emotional factors. *Journal of Interpersonal Violence, 32*(1), 1-26. <https://doi.org/10.1177/0886260515585531>
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Ozdemir, S. M. (2012). An investigation of violence against teachers in Turkey. *Journal of Instructional Psychology, 39*(1), 51-62.

- Padgett, S., & Notar, C. E. (2013). Bystanders Are the key to stopping bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1(2), 33-41. <https://doi.org/10.13189/ujer.2013.010201>
- Patchin J. W., & Hinduja S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169. <https://doi.org/10.1177/1541204006286288>
- Patterson, L. J., Allen, A., & Cross, D. (2017). Adolescent bystander behavior in the school and online environments and the implications for interventions targeting cyberbullying adolescents bystanders behavior in the school end online environments and the implications for interventions targeting cyberbullying. *Journal of School Violence*, 16(4), 361-365. <https://doi.org/10.1080/15388220.2016.1143835>
- Payne, A. A., Gottfredson, D. C., & Gottfredson, G. D. (2003). Schools as communities: The relationships among communal school organization, student bonding, and school disorder. *Criminology*, 41(3), 749-778. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb01003.x>
- Sabella, R. A., Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703-2711. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.06.040>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Spencer, P. C., & Munch, S. (2003). Client violence toward social workers: The role of management in community mental health programs. *Social Work*, 48(4), 532-544. <https://doi.org/10.1093/sw/48.4.532>
- Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321-326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- Tanrikulu, I. (2018). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School psychology international*, 39(1), 74-91. <https://doi.org/10.1177/0143034317745721>
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers In Human Behavior*, 26(3), 277-287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>
- Twemlow, S. W., Fonagy, P., & Sacco, F. C. (2004). The role of the bystander in the social architecture of bullying and violence in schools and communities.

- Youth Violence: Scientific Approaches to Prevention*, 1036(1), 215-232.
<https://doi.org/10.1196/annals.1330.014>.
- Vogl-Bauer, S. (2014). When disgruntled students go to extremes: The cyberbullying of instructors. *Communication Education*, 63(4), 429-448.
<https://doi.org/10.1080/03634523.2014.942331>
- Wei, F. F., & Wang, Y. K., (2010). Students' silent messages: Can teacher verbal and nonverbal immediacy moderate student use of text messaging in class? *Communication Education*, 59(4), 475-496.
<https://doi.org/10.1080/03634523.2010.496092>
- Witte, T. H., Casper, D. M., Hackman, C. L., & Mulla, M. M. (2017). Bystander interventions for sexual assault and dating violence on college campuses: Are we putting bystanders in harm's way? *Journal of American College Health*, 65(3), 149-157. <https://doi.org/10.1080/07448481.2016.1264407>
- Wolke, D., & Samara, M. M. (2004). Bullied by siblings: Association with peer victimisation and behaviour problems in Israeli lower secondary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(5), 1015-1029.
<https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.t01-1-00293.x>
- Woudstra, M. H., van Rensburg, E. J., Visser, M., & Jordaan, J. (2018). Learner-to-teacher bullying as a potential factor influencing teachers' mental health. *South African Journal of Education*, 38(1), 1-10.
<https://doi.org/10.15700/saje.v38n1a1358>

